

PATRILINEAL TRADITIONAL FAMILY - EXAMPLES OF SERBIA AND BULGARIA

LJUBICA RAJKOVIĆ¹, VESNA MILETIĆ-STEPANOVIĆ^{1*}

University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg 3/3, 11000 Belgrade, Serbia

Abstract: The paper aims to investigate from comparative and sociological perspective the similarities between the roles of family and household in social development of Bulgaria and Serbia. The focus of the study is placed on the similarities and differences between the traditional phase of development and the industrial, modern one. Modern society as a whole is defined as untransformed and subject to re-traditionalization. The investigation rests on the assumption that within East European model, the traditional family/household is a phenomenon linked to the 19th and 20th centuries, but not to the 21st one. However, the Balkan extended family/household retains the influence it had in the traditional phase of development. In the traditional phase, the extended family commune (*zadruga*), characteristic of the Balkans, played an essential role for survival. In modern societies, it regains its importance for survival during social and economic crises; however, it also poses traditionally experienced risks concerning substantial deterioration of the position of women.

Key words: Social Development, Serbia, Bulgaria, the Balkan complex household re-traditionalization

Characteristics Of Traditional Bulgarian and Serbian Societies

According to Vera Erlich (Erlich V., 1984:105), although populations in the southeastern Europe at first sight seem to be modern and turned to the present, in actuality, their everyday thinking and acting are mostly *oriented toward the past*, to the point of "obsession". Folk songs offer ample testimony to the presence this mythical bond with the past. Heroic deeds of a bygone age become a model for the present, brigands and outlaws of the 18th century become role models for present-day soldiers. Especially in rural populations, the past and the present, reality and myth become firmly embedded into the concept of the world and the way of thinking – myth and history give rise to the negative stereotyping of Turkish people by Bulgarians and Serbs all the while myths about Prince Marko, Kosovo and Serbia, perpetuated through school, relentlessly mix epic poetry with the gory reality of actual war. Cultural memories of Serbian and Bulgarian peoples fulfill their need for *identity creation*, shape their cultural self-awareness and assert their moral and cultural superiority, thus separating the insiders of the community from the outsiders, dividing them into "us" and

*
E-mail: vmiletic@f.bg.ac.rs

The article is result of the project "The New Challenges Of Social Integration In Serbia - Challenges And Actors", No 179035, supported by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia

“them”. These myths mostly revolve around the period of the Turkish reign: forceful recruiting of Christian boys into janissary brigades, oppression and tyranny by the Turks, cruel tax collectors and pashas who robbed the country blind through exorbitant taxes, attempts to indoctrinate Bulgarians and Serbs into the religion of Islam, abducting young girls and similar. Also deeply rooted is specifically Balkan cultural memory revolving around past suffering and subjugated position of Serbian and Bulgarian peoples. Here is at work a strong inclination to recreate history so as to provide the basis for the creation of identity which is clearly indicated through numerous clichéd phrases describing the Ottoman reign: “Turkish yoke”, “black hole”, “500 years long night”, thickly scattered through epic poetry inhabited by timeless heroes of Bulgarian and Serbian past. These myths have been steadily perpetuated through schoolbooks and set texts. So the past and the present are not clearly separate categories in the minds of many Serbs and Bulgarians. Having spent long time investigating Serbia Joel Halpern said of it: “it seems “frozen”, like *dream time*, where the present and the past blend together. Kosovo and the yoke of the Turkish oppression are always present since they can never be forgotten: they are immune to oblivion”.

Both in Serbian and in Bulgarian societies (as well as in the whole of the Balkans), various rules of **subjugation of women** present a ritualized manifestation of the authority structure within households: they rest on the premise that women are under the rule of male members of family household; symbolic violence is intense (Denich B., 1988). This culture has always been, and remains *patriarchal*. It is a Balkan sub-variety of European patriarchy, shaped under specific conditions of cattle-raising economy. According to Karl Kaser, **Balkan patriarchy** structurally rests on two essential components: the system of patrilineality and patrilocality as well as male entitlements. Such system ensures strong domination of men over women in Balkan societies (Kaser K., 2002: 10). Marija Todorova makes a similar claim citing the manner in which the Balkans were talked and written about in the West: “... its peripheral position is emphasized; it is a picture of the West several generations ago... The Balkans remains a serf to Europe... anti-civilization, its alter-ego, its dark side... (Todorova M., 1999: 324). Typical Balkan male is uncivilized, primitive, brutal, cruel... merciless, true manifestation of brutality (ibid: 34: 88). Travelers recorded: “A Serbian peasant beats his wife, he can kill her out of jealousy, greed or revenge...” (Todorova M., 1999: 157).

Prior to communist regimes, Serbia and Bulgaria were mostly patriarchal farming societies in which families and informal groups formed the core of social life. *High context groups* characterized by small size and strong cohesion were predominant, while civil societies only slowly emerged in large urban centers. However, civil society and formal associations were nipped in the bud by the appearance of new party elites, socialist economy and interventionist totalitarian state which further strengthened and fostered these traditional informal groupings so that they became necessary for survival (Roth, K., 1989). Kinship and neighborhood networks assumed vital importance both in socialist and present-day systems since material and symbolic goods as well as help were exchanged within them. Such informal private communication has supreme social and psychological importance. The system provides help, security and solidarity to the members of the group; on the other hand, it requires substantial emotional and time investment. However, in terms of the future, thinking and acting which is almost exclusively contained within small informal networks has led to the conservation of social structures which, in turn, poses obstacles to the development of civil society (Roth K., 2000). Since political changes of 1989 both societies report noticeable **return to traditional forms**.

Tradition and religion

In both Bulgaria and Serbia the predominant Orthodox Church which presents a strong element of traditional identity has been growing in influence in the post-socialist

period. Traditional culture is being revived through nationalism, transition and the growing influence of religion. There is a strong connection between transition, patriarchy and exploitation of women. On the global level, patriarchy imposes discrimination and exploitation of women primarily through the introduction of the division of social life into the public sphere, which has superior position, and the private, inferior sphere. Exploitation in the private sphere is especially intensive when public sphere becomes substantially compromised (Miletić Stepanović V., 2005). Balkan cultures present a strong factor for the exclusion of women in modern Balkan societies.

Modernization of Serbia and Bulgaria

Both Serbia and Bulgaria lie on the periphery of Europe and far from the core of the world capital; they are both Southeastern European countries. They suffered through national liberation and restored their sovereignties, went through modernization and "europeization", urbanization, saw the rise of citizenry, successfully fought illiteracy and later survived industrialization – all these were experienced as progress as well as ordeals. Historians and economists often brand all postwar changes which societies of Serbia and Bulgaria underwent as failed or "missed" modernization: unfinished as well as malformed. Under the onslaught of fast paced industrialization after the Second World War traditional society slipped into decline. However, socialist modernization was never completed, namely, massive numbers of people were transferred from the agrarian sector into the industrial one, but it was not completed since it abolished market economy. Such modernization suffered collapse in all Eastern Europe countries (Vujović S., 2002; Rajković Lj., 2014). Europeization in these societies started late and was stormy: from the perspective of common people who were most affected by the process, it was imposed top down. In both societies under observation industrialization was forced, and people were forced out of rural areas in droves. Social trends and processes in both societies are almost identical: *rurbanization* of cities in the post war period, deep changes in the structure of family and society coupled with rapid growth of city population, especially middle and working classes. The process of rurbanisation in many cities in Serbia and Bulgaria (as well as in the whole of the Balkans) is the consequence of the massive inflow of village dwellers into city centers (Roth K., 2000). Both societies had to transform from backward, patriarchal ones into "modern" in a short time, which, in turn, led to changes in world view, ideas, expectations and tastes.

Present day events point to the fact that Southeastern Europe is once again a very restless subcontinent, and this is especially true for Serbia and Bulgaria. Rich historical experience, more dramatic than glorious, mostly traumatic, seems to be indelibly etched into Serbian and Bulgarian cultural memories. These peoples turned their historical experience into cultural systems. They developed and nurtured "*culture of remembrance*" (Roth K., 2000: 44) expressed through heroic epic and lyrical poetry, stories and sayings, as well as in everyday language and clichéd phrases and imagery which constrain their actions, thoughts and feelings: for example *igoto* – Turkish yoke in Bulgarian, and "Turkish times", "Turkish yoke", "Kosovo" (for the defeat in the Kosovo Field in 1389) for Serbs.

Societies in Serbia and Bulgaria are fraught with grave social and cultural problems. According to demographic and economic data these two states still preserve closed social structure instead of the open, pluralistic one; private and informal groups, mostly kinship networks, smaller in size and with high level of cohesion still predominate causing the preservation of rural way of life in urban centers (the so called "rurbanization) which, in turn, poses severe obstacles to the development of formal relations. In almost all areas of life society and social and cultural life become increasingly traditional further conserving patriarchal structures, utterly opposed to modernization. According to Max Weber, the

modernization means shaping and spreading a special manner of life based on civil rationality (Weber).

Theoretical-Methodological Introduction: Between Survival and Development

Theoretical part: East of Hajnal's line

The study of the role of European family and households in pre-industrial period in the middle of the 1960s was marked by the formation of the Cambridge Group for the History of Population and Social Structure, as well as the study of "The European Marriage Pattern" by John Hajnal. The author postulated the existence of two different patterns of marriage and households which characterized the pre-industrial society in Europe, namely, the West-European and the East European ones. The dividing zone between the two models ran along the line which leads from Trieste to Saint Petersburg (Hajnal J. 1965), the so-called Hajnal's line. This model has not been called into question up to now. The West European pattern of marriage and households is called simple, while the East European model is called the joint household system. Since the joint household system i.e. vertically extended families have been characteristic both of Serbia and Bulgaria, they will be given especial consideration in this paper.

John Hajnal defined three principles underlying the joint household systems (Hajnal J. 1983):

- early marriage
- a newly married couple establishes a household for which a parental, older couple takes responsibility
- households with a larger number of couples can be divided into several households (two or more)

Moreover, several authors (Philip Mosely, Todor Stojanović, Marija Todorova) introduced into the literature a new term, namely, *the Balkan family household*. Of especial importance for this study is the conclusion drawn by Philip Mosely that the Balkan family household is a **social instrument**, the defining feature of which is its high level of adaptability to social and economic problems (Mosely Ph., 1976:77). Also important was a conclusion by Marija Todorova, that the Balkan family household was "**a specific answer to a specific problem**" (Todorova M., 1993:154).

The family commune (*zadruga*) is a traditional form of family life; it represents the "cultural model of life, behaviour and thought" (Milić A. 1996). *Zadruga* is a typical permanent primary group of traditional culture in the Balkans. It endured for a long time and offered substantial benefits to generations who lived in it. Above all, *zadruga* embodied values which correspond to the values of redistributive justice at present executed by a welfare state, namely, solidarity, safety and protection. "It provided the opportunity for everyone to get fed, not to be alone and to bear children, without having to put in too much personal investment, trouble or toil. It protected an individual and bestowed on him its reputation and strength" (Erlich V. 1964). Communal family in the Balkans is a historical fact which also carries certain risks. On the one hand, it responds to risks threatening the population in general, and presents a type of adaptation ensuring survival in conditions of general danger. Moreover, the family commune played an important role in the struggle for liberation from foreign oppression. As an institution, it assumed general historical significance. In addition to the Orthodox Church and the army, the communal family provided the ground for the development of the national spirit and cultural identity, and gave rise to feelings of solidarity, sympathy and comfort, embodied in the warmth of its customs and tenderness of the soul. In no sense was it a primitive organization, but rather a highly

developed patriarchal form. In terms of material wealth, the family commune was well suited to existing circumstances and in no way backward. In terms of its ethics, its mores were well integrated into the moral order of the wider community.

Every communal family was an independent economic whole, and the larger it was, the better protection it offered its members. It is characterized by permanent internal social and moral characteristics and structures:

- segmentation by origin
- territorially closed
- strict adherence to tradition
- hostility to strangers (others).

These internal characteristics have its origins in history, to a large measure conditional upon relations with other states and cultures.

The internal organizational principles of the family commune are the following:

- agnatic relationship
- patrilocality
- patrilineality
- patriarchy

In addition, it is characterized by substantial flexibility and adaptability: traditional essence of communal life is being adapted to modern forms (Milić A., 1996), which is another reason to consider the study of it well worth the effort. According to researches, this family type was dominant in Serbia up to the period between the two wars (Erllich V., 1964).

However, the traits of the zadruga which were of undisputable value during pre-modern periods carry an inherent risk to development in modern times. Extended family and households run counter to the principles of modernization, industrialization and urbanization. Formerly, the zadruga was a type of household well suited to its social environment where most of the population lived in the country, engaged in agriculture and lived within the structure with patriarchal traditional hierarchy and distribution of power and authority by gender and age. Industrialization brought about industrial mode of production with most of the population employed in the secondary and tertiary sectors of economy; it also initiated migration to the cities. Modernization of the urban family households meant the general shift towards nuclear family, coupled with the rise of intimacy and emotionality, with the new insistence on personal autonomy and individuality.

Hypothetic framework

This paper relies on the theory of structuration by a French sociologist Pierre Bourdieu. According to him, the entire contemporary society is defined as fundamentally insufficiently transformed, and therefore subjected to re-traditionalization. The post-socialist phase of transformation of Serbia is characterized to a great extent by re-traditionalization. Also, patriarchal traditional family, as the part of traditional phase of development within the east-European model where Serbia and Bulgaria belong, had large impact in the post-socialist modern phase of the social development. In traditional phase, the joint family household existed in the form of extended family household. In modern post-socialist phase, the family form has been in the strong process of re-traditionalisation - the extended family share has been on the rise.

Re-traditionalization of the family form is thus an important, ambiguous element of social reproduction in post-socialism.

- on the one hand, it ensures survival
- on the other, it poses an obstacle to social change and development and gives rise to discrimination against women.

Even today, in modern living conditions, the patrilineal traditional family is based mainly upon exploitation and discrimination against women just like before.

Both in the traditional and in the post-socialist phase, the strategy of discrimination against women in patriarchal traditional family rests on four pillars:

- The inheritance system – acquisition of property
- The recognition of paternity of illegitimate children
- The system of son-only child-heir
- The celebration of patron saint's day

Empirical Structure

The empirical content used in the paper is the result of two studies.

1. The first study was based on a poll of a representative sample of 1636 households, in 48 municipalities, in three mega regions (Voivodina, Serbia without Belgrade, Belgrade) and all census districts. The research was undertaken in November 2003 by the Institute for Social Research of the Faculty of Philosophy in Belgrade within the project called "Transformational Strategies of Social Groups in Serbia"; the head of the project was professor Ph.D. Anđelka Milić (file number 1640) in the project period from 2002 to 2006, with financial support of the Ministry of Science and Environmental Protection. Analyzed data showed the existence of a significant sub-sample of 493 vertically extended families.

2. The second study was carried out on the sample of 580 rural families from six districts of central Serbia (Zlatiborski, Šumadijski, Mačvanski, Belgrade, Nišavski and Rasinski Districts) using the method of structured interview of rural women in their families during the 2001, 2002, 2003 and 2004 period. The project was financed by the Freedom House and the Fund for Open Society. The poll comprised 580 rural women. Over half of them (51.4%) were 31-50 years old. A little over one-fifth of the sample comprised young women (21.2%), while 28.4% were over the age of 50 (Table 1). This kind of age structure appeared in all districts under investigation.

Table 1. Age of women

Table 1: Age of women														
	Zlatiborski		Šumadijski		Belgrade		Mačvanski		Nišavski		Rasinski		Total	
	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%
Up to 30	20	20.8	20	20.0	23	26.1	16	16.0	18	18.0	20	20.8	117	21.2
31-50	42	43.8	59	59.0	44	46.6	58	58.0	50	50.0	48	50.0	298	51.4
51>	34	35.4	21	21.0	24	27.3	26	26.0	32	32.0	28	29.2	165	28.4
Total	96	100	100	100	88	100	100	100	100	100	96	100	580	100

Source: original empirical research

Educational structure of rural women is grouped at the bottom of educational hierarchy. More than a half of all women (53.1%) have no education, or have very low educational achievement. Additionally, only 5% of rural women are at the top (higher and university level educational achievement). About 40% of them completed secondary school (Table 2).

Professional structure of rural women is unfavorable and cannot aid their escape from patriarchal hierarchy. Almost two-thirds of rural women are farmers (63.6%), while one-fifth are workers. There are 7% of clerks, while 3.1% of them are in professional

occupations (Table 3). Therefore, two-thirds of rural women are farmers by profession, while one-third are not (Table 4).

Table 2. Education of women

	Zlatiborski		Šumadijski		Belgrade		Mačvanski		Nišavski		Rasinski		Total	
	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%
Without education	53	55.2	34	34.0	16	18.2	42	42.0	38	38.0	32	33.3	215	37.1
Elementary	10	10.4	21	21.0	6	6.8	10	10.0	27	27.0	19	19.8	93	16.0
Secondary	30	31.3	40	40.0	59	67.0	45	45.0	32	32.0	37	38.5	243	41.9
Higher	2	2.1	4	4.0	7	8.0	2	2.0	1	1.0	4	4.2	20	3.4
University	1	1.0	1	1.0	-	-	1	1.0	2	2.0	4	4.2	9	1.6
Total	96	100	100	100	88	100	100	100	100	100	96	100	580	100

Source: original empirical research

Table 3. Profession of women

	Zlatiborski		Šumadijski		Belgrade		Mačvanski		Nišavski		Rasinski		Total	
	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%
Farmer	65	67.7	73	73.0	36	40.9	74	74	65		56	58.3	369	63.6
Worker	21	21.9	19	19.0	28	31.8	13	13	21	21	23	24.0	125	21.6
Clerk	4	4.2	3	3.0	17	19.3	5	5	6	6	7	7.3	42	7.2
Profession	3	3.1	2	2.0	1	1.1	3	3	2	2	7	7.3	18	3.1
Lost the job	2	2.1	-	-	1	1.1	2	2	6	6	1	1.0	12	2.1
Student	1	1.0	3	3.0	5	5.7	3	3	-		2	2.1	14	2.4
Total	96	100	100	100	88	100	100	100	100	100	96	100	580	100

Source: original empirical research

Table 4. Profession of women

	Zlatiborski		Šumadijski		Belgrade		Mačvanski		Nišavski		Rasinski		Total	
	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%	f.	%
Agricultural	65	67.7	73	73.0	35	39.8	74	74.0	64	64.0	56	58.3	367	63.3
Non-agricultural	31	32.3	27	27.0	53	60.2	26	26.0	36	36.0	40	41.7	213	36.7
Total	96	100	100	100	88	100	100	100	100	100	96	100	580	100

Source: original empirical research

Similar educational and professional structure is reported in all districts except in the area of Belgrade where the situation is somewhat better.

Research results

Statistical Data

In Serbia, statistics have been maintained for extended households since the end of the World War II up to 1970, when the share of extended families was around 20%, and the

share of agricultural population stood at about 44%. Data on joint family households cannot be found in the censuses from 1970 on.

The share of rural population in the total population in Serbia was 80-85% at the end of the 19th century (1900), 75% immediately after the World War II (1948), while 83% in former Yugoslavia (the 1948 census), which was the highest share in whole Europe at that time. Most of the population of Serbia was still rural. In comparison with other states, the numbers are the following: Bulgaria and Romania 80-85%, Italy 44%, Czechoslovakia 33%, Switzerland 22% and England only 5% (Miteraer M., 2001:146) (Table 5). In central Serbia, only 56.2% of the population lives in urban settlements (Source: the 2002 census), while ten years ago there were 53.6% (the 1991 census)

Table 5. Share of rural population in the total population after the World War II-1948

Serbia	SFR of Yu	Bulgaria	Romania	Italy	Czechoslovakia	Switzerland	England
75	83	80-85	80-85	44	33	22	5

According to the 2002 census statistical data, the share of agricultural population in Serbia is low (around 10%), whereas the share of urban population is 56% (Table 6). When the level of urbanization considerably lags behind the level of industrialization it points to under-urbanization and is characteristic for post-socialist states.

Table 6. Proportions of agricultural and urban population in Serbia

Agricultural population 10	Urban population 56
Source: Census of 2002	

According to census data, in 2002, in Serbia, there was 10% of agricultural population and 56% of urban population. In line with this information, it was to be expected that a very low share of traditional extended families would be reported in the structure of families. However, the following data demonstrate otherwise.

Demographic disbalances

Findings of the investigation by the National Statistical Office on demographic processes in Bulgaria in 2009 conducted by reader Jordan Kalčev from the Demographic Statistics department of the Statistical Office point to the existence of an overall trend towards stability in terms of sociology, politics and economy. Demographic challenges faced by present-day Bulgaria are low birth rates, aging of the population, high child mortality rates, increase in the number of pensioners and the increase of migration flows. However, birth rate ceases to be the main demographic problem in Bulgaria since modest rise has been recorded in the last five or six years. In the year 2009 birth rate rose continually. Bulgaria has adopted a strategy for demographic development of the country for the period 2012-2020 providing measures aimed at alleviating negative economic and social effects of demographic disbalance.

The development of the population in Serbia exhibits unfavourable trends reflected in worsening key demographic processes such as a drop in the overall population, natural depopulation, migration and demographic aging which severely constrict the population base for the formation of working contingent, and therefore, the proportion of active populace. (Demographic analysis of Serbia 2011)

Second demographic transition

Acceleration of the second demographic transition and individualization of partnering and parenting relations, coupled with the rise in living standards and social support for balancing working and family life are factors for socioeconomic and demographic development. Since early 1990s, the number of informal marriages in Bulgaria has been on the rise, especially among younger generations. According to the last census, cohabitation accounts for 13% of all family units. (Kotzeva 2003: 52). Younger generations oppose the lifestyle of their parents and try out new ways – unmarried couples (cohabitation), delaying marriage and the birth of the first child. These are the characteristics of the so called “second demographic transition” which began emerging in the 1960s in the West. However, research shows that in Serbia cohabitation is only marginally present (Bobić M., 2011).

Abortion

Abortion is widespread in both countries and is still being used as the main family planning strategy. Bulgaria falls among European countries with the highest abortion rate (Kotzeva 2003: 53). Abortion is also the main method of birth control in Serbia as well, regardless of their age, marital status, educational attainment or profession (Rašević M., 2000).

Similarities and Differences Between Serbia and Bulgaria in Household Size

Demographic analyses show that in the 20th century there still exist strong similarities in household size between Serbia and Bulgaria. The disparity between them and the average size of households in other European states stem from differences in the speed of economic and social development coupled with the achieved level of demographic transition. When 28 European states under observation are grouped (k-means clustering) by basic demographic parameters (around the year 2000) (Đorđević Lj. 2008), they can be divided into three clusters.

The first cluster (Albania and Turkey): an average household has more than four members (4.6 for Turkey and 4.2 in Albania). The proportion of single-member households is very low in these states (about 5%) while the proportion of households with the highest number of members (5 or more) is by far the highest in Europe (40%). On average, the population is under the age of thirty, so in both states the proportion of population over the age of 65 is 5.6%; the total fertility rate stands above 2; general mortality is low (4.9% in Albania and 6.7% in Turkey).

The second cluster comprises Austria, Great Britain, Denmark, Germany, Norway, Finland, France, the Netherlands, the Czech Republic, Switzerland and Sweden - the ten states reporting: the smallest average household (averaging 2.3 members), the largest proportion of single-member households (35.3%) and the lowest proportion of households with 5 or more members (around 6.3%). The average age of the population is about 40. Infant death rate is very low (about 5 permil) with deaths mostly from endogenous causes which cannot be prevented through contemporary medicine. Women delay first marriage and the birth of the first child (over the age of 27), while divorce rates are on average far higher compared to other European states (over 2 permil).

The third cluster comprises mostly South and East European States (Bulgaria, Bosnia and Herzegovina, Greece, Ireland, Italy, Hungary, Macedonia, Poland, Portugal, Romania, the Russian Federation, Slovakia, Slovenia, Serbia, Croatia and Spain); an

average household in them is about 3 members, and there are 20% single-member households. It should be noted that this group reports on average 14% of households with 5 or more members, due to the importance of complex family household throughout history. Most states in this group report negative total population growth rate; total fertility rate is extremely low (1.4) while average population age is over 38 years.

Repeated Explosion of Vertically Extended Family (VEF)

In modern sociological research, the traditional form of joint households is called vertically extended family - VEF. VEF includes more than one family and more than two adult generations of relatives according to vertically hierarchical line. This form of vertically extended family, still in existence in modern environment of the 21st century, is called the post-socialist vertically extended family.

In sociological research undertaken by the Institute for Sociological Research of the Faculty of Philosophy in Belgrade in 2003, a very high share of 30% was noticed in the vertically extended families on the representative sample of households (Miletić-Stepanović V., 2006). Increase of the proportion of traditional joint family households points to the process of re-traditionalization of family and social structure which presents and obstacle the transformation of marriage and family and further compromises the family position of women in Serbia.

On the sample of rural women, joint forms of family were reported in almost 3/4 of the cases (74%). Only every sixth rural family is of the nuclear type, 16.5%. By districts, the Rasinski District (80%) had the highest percentage of extended family households, closely followed by Šumadijski (72.2%), which can be explained by economic change.

When post-socialist transformation began, the family field in Serbia **extended**. Throughout the socialist modernization in the former Yugoslavia, the process of emancipation of nuclear family was in operation, while vertically extended families were on the level of several percent. In contrast to that, in post socialist transformation of Serbia, the frequency of vertically extended family (VEF) increased in such a way that it was on the level where it had been before the beginning of the socialist modernization processes. The share of VEF in the family structure of Serbia in the time of post-socialist transformation returned to the level of a century ago (Erlich V., 1964). This phenomenon can be marked as repeated explosion of VEF within social and family post-socialist structure. Most often it is the case of patrilineal extension. It comprises at least two families and three generations.

The first family is the parental family, most often the husband's family, and it can consist of parents-in-law, or just one parent, widowed or divorced.

The second family within the VEF is the family of an adult child of the parental family, as often as not, that of a son. The orientation family can have complete nuclear core with both parents, but it can also be a single-parent family. Single-parent family is an especially interesting family form within VEF, as it is most often matrilineal – divorced single mothers who live with their parents. Also, the family of orientation can be with or without children. There are also such vertically extended families in which widowed or divorced individuals live with their parental family.

VEF is a three-generation family which consists of two adult generations and one generation of children. The younger parental family is usually that of the male child of the older parental family. The roles and positions of adults in the two parental families overlap to a great extent, leading to confusion and conflict, as there are practically two mothers and two fathers within the same family. Confusion in roles gives rise to confusion in relations, providing grounds for conflict and even violence.

Urban Infiltration of VEF

According to the findings of the Institute for Sociological Research of the Faculty of Philosophy of 2003, in addition to re-traditionalization of the family, its urban infiltration also occurred. Urban infiltration represents the phenomenon of distribution of VEF according to the type of settlement where VEF is almost equally represented in both segments, urban (around 40%) and rural (around 60%), (Table 7).

Table 7. Structure of VEF according to type of settlement

Type of settlement	Freq.	%
Village	298	60.44
Town	195	39.55
Total	493	100

Source: Research of ISR FP 2003

Therefore, the share of traditional family in modern social environment is still very high, especially in urban, modern environment. To some extent, the explanation may be found in the fact that post-socialist transformation gave rise to social problems for which there existed no appropriate modern social instruments. On the other hand, there was available a well known, time-tested, social instrument for dealing with social issues, and it was brought back to life as the only accessible solution for survival of the population. This instrument was the above discussed Balkan family household as a social instrument which is easily adaptable to social and economic problems (Mosely Ph., 1976: 77). Also, the Balkan family household was “a specific answer to a specific problem” (Todorova M., 1993: 154). Namely, the specific problem of the post socialist transformation was rapid impoverishment of population exacerbated by the absence of modern social mechanisms for dealing with social problems, reflected in severe malfunction of public services and systematic protection of the population. This resulted in the importance of the role played by re-traditionalization of family in Serbia. Re-traditionalization occurred at a very specific social moment, the moment of post-socialist transformation.

Data also show that re-traditionalization process is in operation in Bulgaria. According to recent research on families and households in Bulgaria, extended and joint families were represented more in Bulgarian towns of the 1970s than in villages in the 19th century. Specifically, as late as 1975, there was 10.26% extended urban households and another 20.28% of joint family households in Bulgaria (Spasovska L., 1980: 40). There was 12.74% extended and 30.08% joint family households in villages (Spasovska L., 1989: 40).

Discrimination against women

Vertically extended families present a specific synthesis of capital/resources and risks/dangers. On the one hand, from the viewpoint of family as a group, it ensures horizontal networking and joining human and material family resources as a survival strategy. On the other hand, it poses threats which mostly concern the younger family, and above all the new wife - mother. These communities are of traditional orientation and came into being through the processes of re-traditionalization as the consequence of objective and subjective circumstances. The objective circumstances include deep impoverishment of the whole society, the fact that young couples are practically prevented from buying or renting

their own living space, as well as the grave problems faced by the elderly concerning any sort of security in a society with severely lacking social protection. However, the influence of subjective circumstances, manipulation and the voluntarism of parent family is not negligible either. That is to say, the situation is not always the result of free choice on the part of the young family, but rather the consequence of poverty coupled with open or covert manipulation and force on the part of the older couple who refuse to share family resources with the young family. Here gerontocracy with its specific allocation of family resources comes into play. It is about patriarchal endeavor to preserve patrilocality and prevent neolocality, even when there exist sufficient material resources that would, by correct and responsible allocation, provide the starting base for the emancipation of the young family. The gerontocracy ensures better control of younger family by the older one, especially the control over the younger wife-mother. Parental families, primarily those of the husband, tend to apply Machiavellian principles in order to achieve their traditional goals (domination, the increase of symbolic capital, social promotion in private sphere, accomplishments of security in old age). They are willing to manipulate the young couple using family resources (a flat, a house) which assume disproportionate value in a severely impoverished society. Relative value of these resources is far above their real, market and nominal value. Thus the older family possesses rare resources and tends to make good use of them since they live in a society which does not allocate its global resources to caring for the elderly; on the other hand, the family remains irreplaceable as the only resource available. The young family, especially the young wife-mother undertakes the care of her husband's parents and so ensures the stabilization of the global system, reducing the risk from old age and illness. The older couple exert strong insistence to stay in the family commune of vertical type, primarily with their son, up to their dying day. As an illustration of the lack of general awareness concerning the risks posed by the vertically extended family, we will give an example from a popular TV programme broadcast on national television¹. Namely, commenting on the household of one of successful agricultural producers, the female reporter, consciously or not, practically verbalizes her support for the traditional family hierarchy by describing the household in the following manner: "he lives with his father, mother, wife and children"! Describing another household, the reporter comments that it "has all, only lacks a bride, and not only one, but three, as there are three unmarried sons... and his mother makes cheese all by herself and needs help." Such formulation shows that there is only slight awareness that a nuclear family is a legitimate form embodying the need of a young person to establish a new family, the family of orientation; rather, the risks and capitals preserved family inheritance are being encouraged and given priority, primarily within agnatic line of relationship the core of which is a man - the husband.

Re-traditionalization of family form entails the re-traditionalization of the system of values, as well as the activation of traditional risks threatening the position of women. This phenomenon will be analyzed in further text on the research data of the sample of rural families in Serbia.

High percentage of extended family households as the unit of production corresponds to the economic structure, i.e. the domination of patriarchal extended family with private family estate in which the authority and power of the eldest male member is raised above the family group (Korac M., 1991:40). Based on the simple economic need for more labor not only married brothers and sons could be received in the house, but more distant relatives as well, especially sons and brothers-in-law. However, this was not the case

¹ It is a television programme called Znanje-imanje, broadcasted on public television on September 5th 2004; the subject was the traditional competition in making cheese (villages near Zlatar Mt., the town of Nova Varos, western Serbia).

with families in the sample, except when the family did not have a male heir. All families were mainly limited to relatives on the father's side which meant that women live in patrilineal marriages, as patrilineal relatives were represented in 99.4% of the families from the sample. Matrilineal relatives existed in those families which did not have "male children" and which "were lucky enough so that a son-in-law accepted to come to his wife's house", although even then the property is transferred to the son-in-law, not the daughter. There was only one case, recorded in the Rasinski District, in which the kinship in the family was considered to be matrilineal, i.e. son-in-law took the family name, the responsibility to celebrate the patron saint's day and undertook responsibilities as a godfather.

The Inheritance System - Acquisition of Property

The following questions were asked to gather information about proprietary relations and hereditary rights in the Serbian rural family: "What are the customs concerning the inheritance of property and house?" and "Who is the owner of the house and estate?" Women do not have the right to inheritance, since there is in operation an extremely patrilineal pattern of establishing and maintaining the proprietary relations, a son/sons, a brother/brothers and even rather a son-in-law than daughter inherit property and house in 97.4% of the families from the sample. The answers provided by interviewed women illustrate best the inheritance system of contemporary Serbian rural family: "Son inherits... male ... exclusively male; male inherits"- those were the most frequent answers of the questioned women in the areas of Central Serbia. "A son inherits, when my parents died, I transferred all to him, it is shame that it should be on me when there is a male present" (the Šumadijski District); "Son inherits, while female is to be given some support when she gets married and that's that... daughters belong to someone else's house... what is given to daughters, it is given away" (the regions of Šabac and Belgrade); "Male inherits... a male child is wished for; we have daughters, our family will die out, we know that, let them go to the city. Female children cannot run a farming household" the Šumadijski region, Knić); "My husband gave all to his son. We are live at his place, he can throw us out "; "A female will go away, if you give it to her, she will go away, who is mad enough to give property to someone else. A female belongs to someone else, she will get married and leave the house". "A daughter is good, but she is someone else's home; we cannot give it to her... to take from our own house and give it someone else's" (the Nišavski District, the Mačvanski District, the Šabac region; the Rasinski District, Varvarin).

By common law and customs it is considered to be a sin if sister takes property from her brother: "Sisters gave it to their brother. It is considered to be a sin to take the land from a brother as it can bring a curse on their children: abnormal children will be born" (the Rasinski District, Kruševac); "It used to be a curse if sister took the land from her brother"; "Daughters ask for their part of land or at least one field after their parents' death, and if they took the land, brothers would be angry and would not talk with them till their dying day"(the Šumadijski and Rasinski Districts); "Female does not take; one who takes, feuds with her brother" (area of the City of Belgrade, Slanci); "My sister and I did not take the land. Brothers get angry and it is not nice to take from them. otherwise, a sister cannot come to visit her brother. It so happened that a sister took the land from her brother and she was not permitted to come to the funeral after his death" (the Šumadijski District, Borac).

The distinct patrilineal pattern of proprietary relations in Serbian rural family comes more to expression in proprietary concerning the land and house, which confirms the strong polarization of the right of genders. Specifically, the answers by interviewed women confirm that a son, a father, a father-in-law, a husband, a son-in-law – a man owns the land and the house in 89.5% of the cases. "Male inherits all... everything which is in the yard and

the whole estate are transferred to the son”, these are the most frequent statements of questioned women. Women are aware of injustice that was done to them, but they are powerless to change anything: “During her husband’s lifetime, a woman cannot inherit. You work all your life and get nothing in the end. Like an animal, only to eat and drink, and just as long as you can work” (the statements of women from all districts in the sample). Transfer of property to a female child only happens if no male children are born. Female children are owners only in purely female households: a single mother with female children, a single woman without children and a husband, an unmarried daughter. That clearly indicates the complete subjugation of women in the contemporary Serbian family. Patrilineal system of inheritance and ownership in the Serbian rural family contributes to the polarization of rights between women and men, and thus their opposing positions. Namely, in the researched area in the rural families of central Serbia patrilineal relatives live together in 99% of the cases, which clearly indicates that the principle of seniority prevails in this area (Miterauer M., 2001:149) which means that the oldest man is the head of the household. However, concerning the age of women, such system of advantage is not present. Due to strictly patrilineally arranged culture, as the Serbian society is, it is not possible that woman becomes the head of the family. Here, woman is continuously in the inferior position, dependent on her father firstly, then on her husband and finally on her son who takes over the management of the property and house after the death of his father. A woman is thereby subjugated to her father, then her husband and finally her son throughout her life. Therefore, it is understandable when one of the women surveyed verbalized her position in the following way: “A woman farmer is like a draft animal, never taken into account. As long as she is healthy, she works, and when she falls down nobody cares for her. A woman in the city has at least some sort of protection; she has a sick leave or a pension. The position of a widow is particularly hard“(the Šumadijski District, Borac).

The Recognition of Paternity of Illegitimate Children

Illegitimate children are looked down on in all districts under observation, as their paternity is seldom recognized: in the Rasinski District as much as 80.5%, the Mačvanski District 80.4%, the Nišavski District 80%, the Šumadijski District and in the area of the City of Belgrade 73% respectively, and 70.7% in the Zlatiborski District. The attitude towards illegitimate children is “catastrophic”; “illegitimacy is always spurned and watched with suspicion”; “such children are marked, they remain outcasts”; “white crow”; “there are ugly rumors, condemnation, gossip, derision”; “parents reject these children, they are brought up by grandparents; other children reject them”; “such children are despised, other members of the household do not like them”; “such children are not loved, no one approves it”; “they are not like other children”; “marked, but with compassion, pity”; “only the mother and the child are reviled, while father is not mentioned at all.” The following statements were also recorded: “Such shame does not exist here, thanks God.”

As inheriting by male lineage does not make economic sense, a cultural explanation is called for; such explanation needs to take into account traditionalism and the principle of patrilineality, their roots in cult, and their ramifications in terms of property law.

The System of Son-Only Child-Heir

In addition to the advantages by gender and age, another structural characteristic is also widespread, that is, seniority of men over women and elder brothers over younger. This can go so far that as often as not a sister has to obey her brother who is still a child: even 64.5% of the families in the area of the Šumadijski District, 53.5% in the Nišavski District and 48% in the Mačvanski District stated that younger brother assumes authority over his

elder sister for “he knows better as he is a man, he is more intelligent, he is a male“; “he is male , he must be obeyed so he should not cry, a male must not cry“; "they yield to him, his parents defend him“; “male is the head of the family“; “because they like having seniority, it is well known who has the seniority, male.“ If this is compared with the data obtained by Vera Erlich from three hundred Yugoslav villages during 1937, according to which the seniority of a younger brother over his sister was reported in three-fourths of the villages, with Serbia reporting a little under 75% (Erlich V., 1964), it is rather obvious that a contemporary Serbian rural family falls within a severely patriarchal group.

As patrilineality is the main cultural principle shaping family and social relations it can aid our understanding of other family related phenomena, such as the intense interest for continuing the blood line through male lineage, almost at any cost. The research of child bearing and parenthood in the contemporary family, on the sample of families with one child and families with three children in Kruševac and its surroundings (the Rasinski District) (Rajković Lj., 2002), demonstrated that decision making concerning the number of children still depends on the patriarchal system of relations coupled with paternalism, resulting in severe exploitation of female potential in all spheres of family life and their unfavorable position. A woman is expected to bear male children first, as a male child is preferred to a female, and parents ardently hope for a son who would maintain tradition and keep material goods undivided. It is considered that only males continue the family lineage and tradition through the celebration of the patron saint's day. Female children do not fulfill the aim of a marriage. Their stay in the home is temporary; eventually they will leave as they belong to “someone else’s house”. The significant difference between the positions of female and male children in the family stems from there. From birth, a male child is in privileged position, and keeps the advantage his whole life. Strong patriarchy of a particular type has been reported in the contemporary family in the area of Kruševac, giving rise to general collective norms concerning the number and gender of children in the family (transmitted by the domination of males); they influence the decision making concerning child bearing and lead to the occurrence of certain types of parental and reproductive patterns, while personal relationships play only a marginal part. This gave rise to the system which represents the main reproductive pattern of the contemporary Serbian rural family, the system by which **the only son is an heir**. In terms of parenthood, a woman is totally subjugated to the husband, since it is he who decides on the extent of family fertility. If two girls have already been born, the woman is forced to continue bearing children to fulfill her husband’s and father-in-law’s wish for a son. Data on the motivation of women and men concerning the decision to bear one and three children showed severe lack of decision making motivation, and even alienation on the part of the woman. The prevailing motive for bearing children was an instrumental one, which only conditionally can be considered as a motive at all, since, in the words of one of the interviewed women: “actually, it is not about motives at all, but rather fulfilling of husband’s wishes... to bear him a son ”. Husband, father-in-law and other relatives put pressure on woman to bear a third child or to stop after the first one if it is a boy. There exists a correlation between the type of settlement and the pressure born by woman to have the third child. Compulsion, as a non motive for reproduction, is more frequent in rural than in urban families. A desire for a son is the prevailing motive for the third pregnancy in rural families with two children; specifically, this was the main motive in as many as 85% of the cases; hoping that “it will be a son next time”. Moreover, in 65% of the cases parents from rural families stopped at one child for the only reason that it happened to be a boy. Therefore, after the birth of a desired son reproduction is discontinued, and most of the last born children to a woman are boys. Giving priority to bearing of male children resulted in pronounced discrepancy in the number of men and women, and in many villages of central Serbia there is a large number of unmarried men over the age of 35, and many a respectable household has died out for this reason.

Similar findings were obtained by Richard Wagner who studied the decreasing fertility in Serbia on the example of Orašac. He argued that the main cause was the prevailing male-oriented ideology, which strongly comes into play in a woman's last pregnancies. "Family reproduction in Serbia is mostly driven by strong desire for a son, and it ceases after his birth". (Wagner R., 1992).

Celebration of Patron Saint's Day

The question why such emphasis is placed on bearing male offspring in a contemporary Serbian family begs to be answered. To some extent it can be explained by patrilineality, which also means the cult of ancestors. The explanation of this phenomenon can be based on the research by Karl Kazer in the publication about the historical survey of family relations in South Eastern Europe ("the Balkan family"). He analyzed patrilineal awareness of common origin and argued that it was rooted in the cult of ancestors. "The celebration of patron saint's day serves as an indicator for tracing it", while all significant elements of the patron saint's day refer to the memory of the dead ancestors on the father's side; this the memory is passed down from generation to generation on the father's side. The traditional meal for the dead in Orthodox religion, prepared of boiled wheat with sugar, walnuts and almonds, is the strongest element which connects the patron saint's day with the celebration of the memory of the dead. The connection of the cult of ancestors with the cult of saints in the celebration of patron saint's day is extremely significant for the development of family (Kazer K., 1993). Based on her own studies of the cult of ancestors and patriarchy in the Balkans (especially the regions in the west of Bulgaria which border with central Serbian area), Marija Todorova agreed completely with Kazer's view on the function of the cult of ancestors in the reproduction of existing social relations, emphasizing that: "patriarchy and patrilineality were dominant in this whole region, not just limited to households comprising several families, but also present in smaller, nuclear families." The principle of patrilineality should be included in its expressive form which is specific for the Balkan area as significant conditional factor of the constitutive function in the family formation process. The author argues that such patrilineality is specific by its close ties with religious tradition, reflected in the celebration of patron saint's day which is passed down from father to son (Todorova M., 1999: 126). This can explain the Machiavellian insistence on male heir.

Conclusion: Survival through Discrimination of Women

Re-traditionalization of the family form and its urban infiltration has ambivalent consequences for the post-socialist society.

On the one hand, it brings advantages for survival: the post-socialist period was characterized by strengthening of systemic risks and decrease of all types of capital. This critical lack of material resources was compensated for through the operation of the traditional pattern of solidarity, reflected in the revival of complex traditional family households which act as social capital. Social difficulties and problems stemming from transformation were in this way transferred from the global level to lower social levels, primarily to the level of the family households. A nuclear family does not seem to be a suitable form for such increased burden placed on the private sphere, and so it turned into complex household. Only in this form it assumed the value of social capital to be used for survival.

On the other hand, this poses certain social risks. Stemming from social and demographic transition, with its historically outdated form, the complex family also comprises a new structure, with partially nuclear core. Furthermore, it compromises the

development of modern, individualized roles of family and society, intimacy and autonomy. Naturally, since it is pre-industrial and rural, it is in complete discordance with industrial and urban character of the public sphere of modern societies of Serbia and Bulgaria. These negative effects are mainly manifested as discrimination against women through patriarchal traditionalism.

The analysis of the manner in which patrilineal traditionalism becomes manifested in Serbian and Bulgarian family shows that comes about through the patriarchal system of relations between the genders, the domination of patriarchal extended family and its private family property, the patrilineal pattern of kinship and proprietary relations, as well as with the extreme interest for the continuation of the family on the father's side - the system of the only son, heir, as the main reproductive pattern. Patrilineal awareness of the common origin is based on the cult of ancestors, which is associated with the cult of saints in the celebration of patron saint's day. The function of the cult of ancestors is in the reproduction of existing social relations: patriarchy and patrilineality which are dominant in this area (central Serbia and the west of Bulgaria). They are not limited to households with several families, but they also extend to smaller, simpler households.

Patrilineal patriarchy is present in the contemporary rural family in central Serbia, more specifically, huge importance is placed on the existence of male offspring and the continuation of the male lineage. In this way, patriarchy in this part of the Balkans is specific in the fact that younger generation is given priority over the senior.

References

- Blagojević, M. (2003). *Položaj žena u zemljama Balkana: Komparativni pregled*, <http://www.vladars.net/sr-SP/Cyrl/Vlada/centri/gendercentarrs/media/vijesti/Documents/Polozaj%20zena%20u%20zemljama%20Balkana.pdf>
- Bobić, M. (2011). Deblokada „druge demografske tranzicije“. *Sociologija*, (2), 149-176.
- *** 2011. Демографска анализа Србије http://www.mrrls.gov.rs/sites/default/files/attachment/Demografska%20analiza%20Srbije%202011_cir.pdf
- Brunnbauer, U. (2006). „Socialist in Bulgaria: An Oximoron?“. In: *Family and Household in Urban East and Southeast Europe Workshop*. Gratz. 18-20. May.
- Đorđević, Lj. (2008). Promene u prosečnoj veličini domaćinstva u Srbiji u drugoj polovini 20. veka. *Stanovništvo*, (1).
- Erlich, V. (1964). *Porodica u transformaciji: Studija u tri stotine jugoslovenskih sela*. Zagreb: Naprijed.
- Hajnal, J. (1965). European marriage patterns in perspective. In: D.V. Glass, *Population in history*, London: D.E.C. Everseley, 101-143.
- Hajnal, J. (1983). „Two kinds of pre-industrial household formation system“. In: Richard, Wall (Ed.), *Family forms in historic Europe*, Cambridge etc.. 65-104.
- Kazera, K. (2002). *Породица и сродство на Балкану: анализа једне културе која нестaje*. Београд: Удружење за друштвену историју.
- Kotzeva, M. (2003). Izvješće Bugarske, (Bulgarian Report), In: Blagojević, M. *Položaj žena u zemljama Balkana (Position of Women in the Balkan States)*.
- Korać, M. (2001). *Zatočenice pola. Društveni identitet mladih žena na selu između tradicionalne kulture i savremenih vrednosti*. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd.
- Miletić Stepanović, V. (2005). Nasilje nad ženama kao rizik za socijalnu transformaciju. In: *Temida*, (1). 21-32.
- Miletić-Stepanović, V. (2006). Vertikalno proširena porodica u ravni prostorne diferencijacije. In: Tomanović, S. (ed.), *Društvo u previranju: Sociološke studije nekih aspekata društvene transformacije u Srbiji*. Beograd: ISI FF.
- Milić, A. (1996). Prikaz knjige autora Karla Kazera: Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan. Analyse einer unter gehenden Kultur, *Sociologija*, 4, Beograd.
- Митерауер, М. (2001). *Кад је Адам копао а Ева прела: Историјско-антрополошки огледи из прошлости европске породице*. Београд: Удружење за друштвену историју.
- Mosely, Ph. (1976). The distribution of the zadruga within Southeastern Europe. In Robert F. Byrnes (Ed.), *Communal Families in the Balkans: The zadruga*. Pariz: Notre Dame, 58-69.
- Рајковић, Љ. (2002). *Одлучивање о рађању у савременој породици. Истраживање породица са једним дететом и породица са троје деце*. Београд: ИСИ ФФ.

- Rajković, Lj. (2014): *Društveni položaj sela, seoskih porodica i seoskih žena u centralnoj Srbiji – uticaj tradicije i promene*, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Roth, K. (2000). *Slike u glavama*, Biblioteka XX vek, Etnološki institut, Beograd.
- Roth, K. (1997). *Selo u jugoistočnoj Evropi između tradicije i promene*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Спасовска, Ј. (1980). *Семејството*. Социолошки оцек. Софиа: Партиздат.
- Stoianovich, T. (1992). Next Assignment, U Traian Stoianovich, *Between East and West, The Balkan and Mediterranean Words*. Tom 2, New York: New Rochelle, 147-162.
- Todorova, M. (1990). Myth-Making in European Family History: the Zadruga Revisited. U, *East European Politics and Societies*, Tom 4, 1, 30-76.
- Todorova, M. (1993). *Balkan Family Structure and the European Pattern, Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*. Washington.
- Todorova, M. (1999). *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- *** (2013). *Siva ekonomija u Srbiji*. USAID SRBIJA FREN Fondacija za razvoj ekonomske nauke
- Wagner, R. (1992). *Children and Change in Orasac 1870-1975: A Serbian Perspective on Fertility Decline*. Amhurst.

ПАТРИЛИНЕАРНА ТРАДИЦИОНАЛНА ПОРОДИЦА - ПРИМЕРИ СРБИЈЕ И БУГАРСКЕ

ЉУБИЦА РАЈКОВИЋ¹, ВЕСНА МИЛЕТИЋ-СТЕПАНОВИЋ¹

¹Универзитет у Београду – Географски факултет, Студентски трг 3/3, 11000 Београд, Србија

Резиме: Циљ овог рада је сагледавање сличности које постоје у улози породица и домаћинстава Бугарске и Србије у компаративној перспективи, из социолошког угла. У раду се ставља фокус на разлике и сличности између традиционалне фазе у развоју, са једне стране, и индустријске, модерне фазе, са друге стране. Читаво савремено друштво се дефинише као нетрансформисано и подложно ретрадиционализацији. Полази се од претпоставке да је у оквиру источно-европског модела, традиционална породица/домаћинство феномен који је везан за XIX, XX, али и XXI век. Балканско сложено домаћинство/породица има јако велики утицај и у традиционалном друштву, али и у модерној фази друштвеног развоја. У традиционалној фази развоја, балканско породично домаћинство у виду задруге је имало кључну улогу у преживљавању. У модерним друштвима, поново добија важну улогу у преживљавању социјалних и економских криза, али и у увођењу традиционалних ризика које се односе на урушавање положаја жена.

Кључне речи: социјални развој, Србија, Бугарска, балкански породично домаћинства, ретрадиционализација.

Карактеристике традиционалног бугарског и српског друштва

Како је писала Вера Ерлих (Erllich V., 1984: 105), иако на површини модерно и упућено на садашњост, становништво у југоисточној Европи је у свом свакодневном мишљењу и делању већином снажно оријентисано ка прошлости, чак и "опседнуто прошлошћу". Присутан је митски однос према прошлости, о чему сведоче песме. Некадашња јуначка дела постају модел за садашњицу, хајдуци и одметници из XVIII века постају узор данашњим војницима. Прошлост и садашњост, стварност и мит су utkани у представу о свету, и то посебно код сеоског становништва, а начин мишљења везан за митове и историју: негативни стереотипи о Турцима код Бугара и Срба, мит о хајдуцима, краљевићу Марку, о Косову у Србији – веза између епског песништва, које се шири у школској настави, и крваве стварности рата. Културна памћења српског и бугарског народа удоваљавају потреби за идентитетом, јачању културне самосвести, сопствене моралне и културне супериорности, одвајајући оно што спада у заједницу од онога што у њу не спада, сопствено од туђег и највише се односе на време турске власти: терање хришћанских дечака у јаничарске бригаде, власт и самовоља Турака, плачкање земље преко утеривача пореза и паша који су узимали данак, покушаји превођења Бугара и Срба у ислам, отимање девојака и сл. Присутна је специфично балканска култура сећања, усмерење на прошлост, на прошле патње и потлаченост српског и бугарског народа. Присутна је воља да се реконструише историја и она је основ идентитета кроз синонине за османску власт: "турски јарам", "црна рупа", "ноћ дуга 500 година" код Бугара и епови и њихови ванвремени јунаци који преносе епску традицију код Срба. Све се то преноси преко школских уџбеника и читанки. У мишљењу многих грађана друштва Србије и Бугарске прошлост и садашњост нису ни издалека тако одвојене категорије. Како је Joel Halpern утврдио на основу дуготрајног истраживања по Србији: "као "замрзнуто",

као време снова, у којем се прошлост и садашњост стапају: Косово и турски јарам у њему су увек присутни, никад заборављени, неподложни забораву".

У друштвима Србије и Бугарске (као и на целом Балкану) различита правила подређивања жене су ритуализирани израз структуре ауторитета унутар домаћинства и њима се стално истиче да су жене под јурисдикцијом мушких чланова породичног домаћинства, као и да је симболичко насиље посебно интензивно (Denich B., 1988). Ова култура је била и остала патријархална. У оквиру европског патријархата, она представља балканску варијанту, обликовану у специфичним условима сточарске економије. Како пише Карл Казер, балкански патријархат структурално се темељи на две суштинске компоненте: као систем патрилинеарности, патрилокалности и уређења заснованог на правима мушкараца. Тај склоп елемената обезбеђује изразиту доминацију мушкараца над женама унутар балканских друштава (Kazer K., 2002: 10). На сличан начин пише и Марија Тодорова, истичући на који начин Запад говори и пише о Балкану: " ... Истиче се његов гранични положај; то је слика Запада од пре неколико генерација ... Балкан је остао кмет Европе, антицивизација, њен алтер-его, њена тамна страна ... (Todorova M., 1999: 324). Класичан балкански мушкарац је нецивизован, примитиван, груб, окрутан ... без милости, истински израз окрутности (Исто: 34, 88). Путописци су забележили: "српски сељак туче своју жену, он може да је убије из љубоморе, похлепе или освете ..." (Todorova M., 1999: 157).

Традиција и религија

Веза транзиције, патријархата и експлоатације жена је снажна. „Патријархат врши дискриминацију и експлоатацију жена на глобалном нивоу пре свега преко увођења поделе на јавну, доминантну и приватну, подређену сферу. Експлоатација приватне сфере је посебно интензивна у ситуацијама када се јавна сфера значајно оштети“ (Милетић Степановић В., 2005).

Балканске културе су снажан фактор искључивања жена у модерним друштвима Балкана. Традиционална култура се ревитализују кроз национализам, транзицију и појачање улоге цркве.

Модернизација Србије и Бугарске

Србија и Бугарска су земље са европске периферије и у положају полупериферије у односу на светски капитал, и обе су друштва југоисточне Европе. Доживеле су национално ослобођење и стекле државност, прошле кроз модернизацију и "европеизацију", урбанизацију, доживеле јачање грађанске класе, прошле су кроз описмењавање, а касније и индустријализацију – искусиле све те процесе истовремено као благодет и трауму. Све те аспекте послератних промена, кроз које су прошла друштва Србије и Бугарске, историчари или економисти често означавају као пропалу или "пропуштenu" модернизацију, недовршена или деформисана модернизација. "Традиционално" друштво уништено је након Другог светског рата убрзаном индустријализацијом. Социјалистичка модернизација је била полумодернизација, пребацивала је масовно људе из аграрног сектора у индустријски, али је била полумодерна (недовршена), јер је укинула тржишну привреду. Таква модернизација је доживела слом у свим друштвима Источне Европе (Вујовић С., 2002; Рајковић Љ., 2014). Ова друштва се тако касно и бурно "европеизују", процеси који су се у оба случаја догађали "одоздо", са становишта обичних људи који су њима погађани. Оба су друштва форсиране индустријализације, која је многе људе натерала да побегну са села. Скоро су идентичне друштвене тенденције и процеси у оба друштва: рурбанизација градова у послератном периоду, дубоке измене у структури породице и

друштва, као и јачање нових градских слојева, међу којима посебно пораст припадника средње класе и радника. Процес рурбанизације, тј. "посељачење" многих градова у Србији и Бугарској (па и на целом Балкану), које је последица масовног досељавања сеоског становништва у градске центре (Roth K., 2000). Оба друштва су за релативно кратко време морала да пређу пут од засталиг патријархалног до "модерног", што је допринело променама у представама о свету, у идејама, у очекивањима и укусу.

Праћење данашњих догађаја указује да је југоисточна Европа поново веома немиран потконтинент, а унутар њега посебно подручје Бугарске и Србије. Богато историјско искуство које је више драматично а мање светло, што, пре свега, значи историјске трауме, као да је бесповратно и заувек постало део културног памћења Срба и Бугара. Они су од својих историјских искустава начинили саставни део свог културног система. Развили су и неговали "културу сећања" (Roth K., 2000: 44), која долази до изражаја како у јуначким еповима и песмама, у причама и пословицама, тако и у свакодневном језику и стереотипним појмовима и сликама које одређују њихова дела, мисли и осећања: на пример, "игото" – турски јарам за Бугаре, "време Турака" или "турски јарам", "Косово" – пораз на Косовом пољу 1389 за Србе.

Друштво Србије и друштво Бугарске одликују се тешким социјалним и културним проблемима. Према демографским и привредним подацима, ова друштва чувају затворену структуру уместо отворене и плуралистичке, да у њима преовлађују приватне и неформалне групе са високим степеном повезаности, да мање друштвене мреже, посебно родбинске, и даље имају велики значај уместо да се граде формални односи, па и очување руралног живота у и у урбаним центрима, тзв. рурбанизација. У готово свим областима живота долази до традиционализације друштва и друштвеног и културног живота, путем конзервирања патријархалних структура, што је супротно од процеса модернизације. Према речима Макса Вебера, процес модернизације је процес обликовања и ширења посебног начина живота заснованог на грађанској рационалности (M. Veber).

Теоријско-методолошки увод: између преживљавања и развоја

Теоријски део: источно од Хајналове линије

Проучавање улоге европске породице и домаћинства у преиндустријском периоду обележено је, средином шездесетих, оснивањем Cambridge Group for the History of Population and Social Structure, као и студијом „Европски образац брака“ (The European Marriage Pattern), аутора Џона Хајнала. Аутор Џон Хајнал је конципирао два различита обрасца брака и домаћинства који су карактерисали преиндустријско друштво у Европи, западно-европски и источно-европски. Гранична зона између два обрасца је линија која иде од Трста до Санкт Петербурга (Најнал Ј., 1965), тзв. Хајналова линија. До данашњих дана, ова концепција није оповргнута. Западно-европски образац брака и домаћинства је тзв. једноставни, док је источно-европски модел тзв. систем сложених домаћинава (joint household systems). У овом раду ћемо обратити пажњу на систем сложених домаћинства, тј. на вертикално проширене породице, с обзиром да је карактеристичан и за Србију и за Бугарску.

Џон Хајнал је дефинисао три принципа конципирања система сложених домаћинства (Најнал Ј., 1983):

1. рано ступање у брак
2. млади брачни пар заснива домаћинство за које је одговоран старији пар - родитељски
3. домаћинства са већим бројем парова могу се разградити на већи број домаћинства (два или више).

Осим тога, у литератури је, од стране следећих аутора (Philip Mosely, Тодор Стојановић, Марија Тодорова) конципиран и појам балканско породично домаћинство. За потребе овог рада, посебно је важан закључак Филипа Мослија, који сматра да је балканско породично домаћинство је један од **социјалних инструмената**, при чему је његова централна особеност висок степен прилагодљивости социјалним и економским проблемима (Mosely Ph., 1976:77). Исто тако, од кључне је важности и закључак Марије Тодорове, која сматра да је балканско породично домаћинство **"специфичан одговор на специфични проблем"** (Тодорова М., 1993:154).

Традиционалан облик породичног живота је задруга, и она представља "културни модел живота, понашања и мишљења" (Милић А., 1996). Задруга је типична трајна примарна група традиционалне културе на Балкану. Имала је дуг живот и многобројне позитивне ефекте на генерације које су у њој живеле. За задругу се везују пре свега вредности који данас одговарају вредностима редистрибутивне правде, коју спроводи држава благастања, а то су солидарност, сигурност, заштита. "Свакоме је давала могућност да буде сит, да не буде сам, роди децу, и све то без превеликог личног улагања, рада или муке. Штитила је индивидуу и давала јој много од свог угледа и снаге" (Erlich V., 1964). Задружна породица на Балкану је историјска чињеница, која, са друге стране, покреће извесне проблеме. Са једне стране, она је била начин одговора на претње које су се односиле на народ као целину, нека врста прилагођавања ради опстанка преживљавања у условима опште опасности. Задруга је имала и важну улогу у самој борби за ослобођење од стране доминације. Тако она као институција добија опште-историјски значај. Поред православне цркве и војске, управо је задруга била место за развијање националног духа и културног идентитета, као и осећања солидарности, симпатије, саучешћа, топлине обичаја и нежности душе. Задруга ни у ком случају није примитивна организација, већ врло развијени патријархални облик. Са материјалне стране, била је прилагођена приликама и није била заостала. У моралном смислу, појмови који су у њој постојали били су релативно интегрисани у целину, у морални систем

Свака задруга је била самостална економска целина, и што је била већа, то је боље вршила функцију заштите. Задругу карактеришу трајне унутрашње социјалне и менталне особине и структуре:

1. сегментација према пореклу
2. територијална затворености
3. упућеност на сопствену традицију
4. непријатељство према странцима (Другима).

Ове унутрашње особине имају своју историјску условљеност, која у извесној мери долази и из односа са другим државама и културама.

Унутрашњи организациони принципи задруге су:

1. агнатско сродство
2. патрилокалност
3. патрилинеарности
4. патријархат.

Осим тога, карактерише је велика флексибилност и прилагодљивост: традиционални садржај задружног живота са прилагођава модерним формама (Милић А., 1996), што је још један разлог у прилог актуелности проучавања традиционалне културе. Према истраживањима, у Србији овај породични тип је био доминантан све до периода између два рата (Erlich V., 1964).

Оно што је у премодерном периоду био несумњив капитал, у модерном периоду се појављује као ризик за развој. Проширена породица и домаћинства у којима она живе налазе се у нескладу са претпоставкама модернизације,

индустријализације и урбанизације. Стара задруга је облик домаћинства које је постојао у таквом социјалном окружењу у коме је већина становништва живела у руралним условима, већина становништва се бавила пољопривредном производњом, и са унутрашњом патријархалном традиционалном хијерархијом и дистрибуцијом моћи и ауторитета према полу и старости. Индустријализација доноси индустријски начин производње и већину становништва која је запослена у секундарном и терцијалном сектору привреде, миграције становништва из села у градове и већини становништва који живи у граду, модернизацију и нуклеаризацију породице, и успон интима и емоционалности, индивидуализацију сваког појединца, инсистирање на личној аутономији.

Хипотетички оквир

У раду се полази од теорије структурације француског социолога Пјера Бурдјеа. Према схватању овог теоретичара, читаво савремено, модерно друштво се одређује као суштински недовољно трансформисано, и због тога подложно ретрадиционализацији. Управо је ретрадиционализација оно што у великој мери карактерише постсоцијалистичку фазу трансформације Србије. Патријархална традиционална породица, као део традиционалне фазе развоја у оквиру источно-европског модела, у који спадају Србија и Бугарска, има велики утицај и у постсоцијалистичкој, модерној фази друштвеног развоја. У традиционалној фази, сложено породично домаћинство постојало је у виду кућне задруге. У модерној постсоцијалистичкој фази долази до снажног процеса ретрадиционализације породичне форме - повећања учешћа проширене породице.

Ретрадиционализација породичне форме на тај начин је важан, двозначан елемент социјалне репродукције у постсоцијализму:

- са једне стране, омогућава преживљавање,
- са друге стране, омета друштвене промене и развој, и производи дискриминацију жена.

Патрилинерна традиционална породица, у модерним условима живота, конципирана је и данас, као и у традиционалној фази, тако да почива углавном на експлоатацији и дискриминацији жена.

Стратегија дискриминације жена у патријархалној традиционалној породици, како у традиционалној, тако и у постсоцијалистичкој фази, има четири основна стуба:

1. Систем наслеђивања - стицања власништва
2. Признавање очинства над ванбрачном децом
3. Систем сина – јединца - наследника
4. Слављење Крсне славе.

Емпиријска грађа

Емпиријска грађа која се користи у раду је резултат два истраживања.

1. Једно истраживање је анкетно, на репрезентативном узорку од 1636 домаћинстава, у 48 општина, у три мега-региона (Војводина, Србија без Београда, Београд), у свим пописним окрузима. Истраживање је обављено новембра 2003. године, у оквиру пројекта „Трансформацијске стратегије друштвених група у Србији“, руководилац проф. др Анђелка Милић, Србији (евиденциони број 1640) у пројектном периоду од 2002-2006. уз финансијску подршку Министарства за науку и заштиту животне средине, у Институту за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду. Анализом података, показало се да у овом узорку постоји значајан подузорок од 493 вертикално проширене породице.

2. Друго истраживање је обављено на узорку сеоских породица. На узорку од 580 сеоских породица, из шест округа централне Србије (Златиборски, Шумадијски, Мачвански, подручје Града Београда, Нишавски и Расински), методом структурисаног разговора, са сеоским женама је обављено истраживање у њиховим, сеоским породицама у периоду током 2001., 2002., 2003. и 2004. године. Пројекат су финансијски подржали Freedom House и Фонд за отворено друштво. Анкетом је обухваћено 580 сеоских жена. Преко половине њих (51,4%) је старости 31-50 година. Младих има нешто више од једне петине (21,2%), док старијих од 50 година има 28,4% (Табела број 1). Оваква старосна структура сеоских жена се јавља у свим окрузима.

Табела 1. Старост жена

Табела 2. Образовање жена

Табела 3. Занимање жена

Табела 4. Занимање жена

Образовна структура сеоских жена групише се на дну образовне хијерархије. Преко половине свих жена (53,1%) је без школе и са најнижим образовањем. Истовремено, на врху (виша и висока школска спрема) се налази само 5% сеоских жена. Средње образованих је око 40% (Табела број 2).

Занимање сеоских жена је неповољна чињеница за њихово професионално постигнуће и излазак из патријархалне хијерархије. Скоро две трећине сеоских жена су пољопривреднице (63,6%), а једна петина су раднице. Службеница има 7%, а жена-стручњака 31% (Табела број 3). Дакле, две трећине су пољопривредног, а једна трећина непољопривредног занимања (Табела број 4).

Оваква образовно-професионална структура се задржава у свим окрузима, осим на подручју Београда, који има повољнију образовно професионалну структуру сеоских жена.

Резултати истраживања

Статистички подаци

У Србији, статистика је пратила проширена домаћинства од краја II светског рата, до 1970, када је учешће проширених породица било око 20%, а учешће пољопривредног становништва око 44%. У пописима од 1970. године, па на даље, не могу се наћи подаци и сложеним породичним домаћинствима.

Процентуални удео сеоског становништва у укупној популацији на крају XIX века (1900) у Србији износио је 80-85%, а непосредно после Другог светског рата (1948) 75%, док у бившој Југославији 83% (Попис 1948), тада далеко највиша у читавој Европи. Још увек је популација Србије великим делом рурална популација. Поређења ради, те вредности за Бугарску и Румунију, 80-85%, за Италију су 44%, Чехословачку 33%, Швајцарску (22%) и за Енглеску, само 5%. (Митерауер М., 2001: 146). (Табела број 5). У централној Србији само 56,2% становништва живи у градским насељима (Извор: Попис 2002), док их је пре десет година било 53,6% (Попис 1991)

Табела 5. Учешће сеосоког становништва у укупном после Другог светског рата - 1948

Табела 6. Однос пољопривредног и градског становништвау Србији

Према статистичким подацима из Пописа 2002, у Србији постоји ниско учешће пољопривредног становништва у Србији (око 10 %), и учешће градског становништва од 56 % (Табела број 6). Ова појава, када степен урбанизације знатно заостаје за степеном индустријализације, означава подурбанизованост и констатована је у земљама постсоцијализма.

Демографски дисбаланси

Резултати истраживања Националног завода за статистику о демографским процесима у Бугарској током 2009. године. доц. Јордан Калчев из одељења "Демографска статистика" Националног завода за статистику показују да постоји укупни тренд који води земљу ка стабилности у на социјалном, политичком и економском смислу. Демографски изазови са којима је суочена савремена Бугарска су ниске стопе наталитета, старење становништва, **висока стопа дечјег морталитета**, повећање **броја пензионера** и повећање миграционих токова. Међутим, наталитет више није основни демографски проблем у Бугарској јер се у последњих 5-6 година запажа се тренд сталног повећања наталитета. Године 2009. наталитет је бележио континуирани раст. Влада Бугарске је усвојила стратегију о демографском развоју Бугарске за период 2012-2020. г. и нуди решења за минимизацију негативних економских и социјалних ефеката демографског дебаланса.

Развој становништва Србије бележи врло неповољне тенденције, које се огледају у продубљивању кључних демографских процеса као што су смањење укупног броја становника, природна депопулација, миграциони процеси и демографско старење које детерминише прилично ограничавајући популациони оквир формирања радног контингента, а самим тим и активног становништва. (Демографска анализа Србије, 2011)

Друга демографска транзиција

Убрзање друге демографске транзиције и индивидуализација партнерства и родитељства, уз подизање животног стандарда и друштвену подршку усклађивању рада и породице су фактор социоекономског и демографског развоја. Број ванбрачних заједница се у Бугарској повећао од почетка 90-тих година, посебно међу младим нараштајима. Према последњем попису становништва, ванбрачне заједнице чине 13% свих породичних заједница (Kotzeva M., 2003:52). Младе генерације противе се животним стиливима својих родитеља и покушавају са новим начином живота – невенчане обитељи (изванбрачне заједнице), одлагање брака и рађања првог детета. Ово су карактеристике такозване 'друге демографске транзиције', која се јавља у западним земљама од 60-тих година. Са друге стране, истраживања показују да су ванбрачне заједнице у Србији присутне само у траговима (Bobić M., 2011).

Абортус

У обе земље, постоји снажна заступљеност абортуса. Абортус се још увек користи као главна стратегија планирања породице. Бугарска је међу земљама Европе које имају највишу разину абортуса. (Kotzeva M., 2003:53). Такође, абортус је и даље главни метод контроле рађања и у Србији, без обзира на старост жена, брачни статус, образовање или занимање (Rašević M., 2000.).

Сличности и разлике између Србије и Бугарске у величини домаћинства

У демографским анализама, показано је да и у 20. веку постоје велике сличности у величини домаћинства између Србије у Бугарске. Разлике између европских земаља у просечној величини домаћинства јавиле су се као последица различитог темпа и нивоа опште друштвеног развоја ових земаља, али и достигнутог нивоа демографске транзиције. Уколико се изврши груписање 28 изабраних земаља (K – Means cluster) према основним демографским показатељима (око 2000. године) (Ђорђевић Љ., 2008), могуће је поделити земље Европе на три кластера:

Први кластер (Албанија и Турска): просечно домаћинство има више од четири члана (4,6 чланова у Турској, односно 4,2 члана у Албанији). Учешће самачких домаћинства у овим државама је изразито ниско (око 5%), а удео најбројнијих домаћинства (са 5 и више чланова) је далеко највиши у Европи (40%). Становништво је у просеку млађе од 30 година, па је и удео становништва старог 65 и више година свега 5,6% у обе земље; стопа укупног фертилитета је изнад 2; општи морталитет је низак (4,9‰ у Албанији, а 6,7‰ у Турској).

Други кластер (Аустрија, Велика Британија, Данска, Немачка, Норвешка, Финска, Француска, Холандија, Чешка, Швајцарска и Шведска): десет земаља које имају најмање просечно домаћинство (око 2,3 члана у просеку), највиши удео самачких домаћинства (35,3% у просеку) и најнижи удео домаћинства са 5 и више чланова (око 6,3%). Просечна старост становништва је око 40 година. Стопе смртности одојчади су изразито ниске (око 5 промила) и условљене су углавном ендогеним узроцима, на које се, и поред примене савремених медицинских достигнућа, тешко може утицати. Жене касније склапају први брак и рађају прво дете (после 27 године), а стопе развода су у просеку далеко више него у осталим европским земљама (изнад 2‰).

Трећи кластер углавном земље Јужне и Источне Европе (Бугарска, Босна и Херцеговина, Грчка, Ирска, Италија, Мађарска, Македонија, Пољска, Португалија, Румунија, Руска Федерација, Словачка, Словенија, Србија, Хрватска и Шпанија), где спадају и Србија и Бугарска: просечно домаћинство у овим земљама има око 3 члана, самачких домаћинства је 20%. Због значаја сложеног породичног домаћинства у историји, посебно је индикативно да домаћинства са 5 и више чланова у овој групи има око 14% у просеку. Природни прираштај у већини земаља овог скупа је негативан; стопа укупног фертилитета је изразито ниска (1,4), а просечна старост становништва је преко 38 година.

Резултати истраживања на узорцима Поновљена експлозија ВПП

У модерним социолошким истраживањима, традиционалан облик сложених домаћинства називамо вертикално проширена породица - ВПП. ВПП чине више од једне породице и више од две одрасле генерације сродника по вертикално хијерархијској линији. Овај облик вертикално проширене породице, који постоји у модерном окружењу, у XXI веку, називамо постсоцијалистичка вертикално проширена породица.

У социолошком истраживању обављеном у Институту за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, 2003. године на репрезентативном узорку домаћинства, констатовано је јако високо учешће вертикално проширених породица, у износу од 30% (Милетић-Степановић В., 2006). Ова појава појачаног учешћа традиционалних сложених породичних домаћинства означава процес ретрадиционализације породичне и друштвене структуре, који омета трансформацију брака и породице, и урушава положај жена у породици у Србији.

Посматрано на нивоу узорка сеоских жена, сложени облици породице су заступљени у скоро 3/4 случајева (74%). Тек свака шеста сеоска породица из узорка је нуклеарног типа, 16.5%. Посматрано према окрузима, највиши проценат проширених породичних домаћинстава имају Расински округ (80%) као и Шумадијски округ (72,2%), што захтева објашњење засновано на економским променама.

Породично поље се у Србији у тренутку постсоцијалистичке трансформације **проширило**. Током социјалистичке модернизације у бившој Југославији, био на снази процес еманципације нуклеарне породице, а вертикално проширене породице су се нашле на нивоу од пар постотака. За разлику од тога, у постсоцијалистичкој трансформацији Србије, учесталост вертикално проширене породице (ВПП) нарасла је тако да се налази на нивоу на коме се налазила и пре почетка социјалистичких модернизацијских процеса. Учешће ВПП у породичној структури у Србији у време постсоцијалистичке трансформације вратило се на ниво од пре једног века (Egлич V., 1964). Ову појаву можемо означити као поновљену експлозију ВПП у оквиру друштвене и породичне постсоцијалистичке структуре. Најчешће се ради о патрилинеарном проширењу. У себи садрже најмање две породице и три генерације.

Прва породица је родитељска породица, најчешће мужа, а она може бити састављена од родитељског пара, или самоодједног родитеља, обудовелог или разведеног.

Друга породица која чини ВПП је породица оријентације одраслог детета родитељске породице, најчешће сина. Породица оријентације може имати комплетно нуклеарно језгро – оба родитеља, али то могу бити и једнородитељске породице. Једнородитељске породице у оквиру ВПП су посебно занимљив породични облик, јер се најчешће ради матрилинераним породичним формама - о самохраним-разведеним мајкама, које живе са својим родитељима. Такође, породица оријентације може бити са или без деце. Постоје и такве ВПП у којима, са родитељском породицом, живе и самци после брака - обудовели или разведени.

ВПП је трогенерациска породица, која се састоји од две одрасле генерације и једне генерације деце. Две генерације одраслих чини генерација старих родитеља и генерација младих родитеља, коју чини брачна заједница најчешће мушког детета старије родитељске породице. У улогама и у положајима које заузимају поменуте две старије генерације постоји велика конфузија и преклапање, практично имамо две мајке и два оца у истој породици. Такође, конфузија у улогама и положајима производи конфузију у односима, и велике ризике за појаву несугласица и насиља у породици.

Урбана инфилтрација ВПП

Осим ретрадиционализације породице, према резултатима истраживања ИСИ ФФ из 2003. године, дошло је и до њене урбане инфилтрације. Урбана инфилтрација представља појаву такве дистрибуције ВПП према типу насеља, када је ВПП скоро подједнако заступљена у оба сегмента, и у урбаном (око 40 %) и у руралном (око 60 %) (Табела број 7).

Табела 7. Структура ВПП према типу насеља

На тај начин, постоји јако велико учешће традиционалне породице у модерном социјалном окружењу, а посебно у урбаном, модерном окружењу. Објашњење можемо тражити, са једне стране, у специфичном социјалном проблему који је настао у постсоцијалистичкој трансформацији, при чему није постојао довољно снажан модеран социјални инструмент за његово превазилажење. Са друге стране, у историји је постојао специфичан породични, социјални инструмент за

решавање социјалних проблема, и он је активиран као једино расположиво средство за преживљавање и опстанак становништва. Ради се о поменутом балканском породичном домаћинству као социјалном инструменту, који је јако прилагодљив социјалним и економским проблемима (Mosely Ph., 1976:77). Такође, балканско породично домаћинство је било "специфичан одговор на специфични проблем" (Тодорова М., 1993:154). Наиме, специфичан проблем постсоцијалистичке трансформације - рапидно осиромашење становништва, са једне стране, а са друге, одсуство и урушавање модерног социјалног механизма за решавање социјалних проблема, које се огледа у великој дисфункцији у раду јавних служби и системској заштити становништва. Овај податак говори о снажној улози ретрадиционализације породице у Србији. Ретрадиционализација се догодила у веома специфичном социјалном тренутку, у тренутку постсоцијалистичке трансформације.

Постоје и подаци који говоре о процесу ретрадиционализације и у Бугарској. Према новијим истраживањима о породицама и домаћинствима у Бугарској, проширене и сложене породице су у Бугарским градовима седамдесетих година била заступљена више него у селима у XIX веку. Наиме, чак и у 1975. години, у Бугарској је било 10,26% градских домаћинстава која су проширена, и још 20,28% сложених породичних домаћинстава (Спасовска Л., 1980:40). У селу, имамо 12,74% проширених и 30,08 % сложених породичних домаћинстава (Спасовска Л., 1980:40).

Дискриминација жена

Вертикално проширене породице су специфичан спој капитала/ресурса и ризика/опасности. Ради се, са једне стране, гледано са становишта породице као групе, о хоризонталном умрежавању и удруживању породичних ресурса, како људских тако и материјалних, као стратегији преживљавања. Са друге, међутим, ради се о умножавању ризика, који се пре свега обрушавају на младу породицу и младу супругу - мајку. То су заједнице традиционалне оријентације, настале просецом ретрадиционализације, као последица објективних и субјективних околности. Објективне околности су тешка осиромашења која су задесила наше друштво, реална искљученост младих парова из могућности да купе или изнајме било какав стан за себе, али и реална немогућност старих да остваре било какву сигурност и солидарност у друштву у коме је социјална политика злоћудна. Међутим, није занемарљив ни утицај субјективних околности, манипулације и волунтаризма родитељске породице. Наиме, ова стратегија често није резултат добровољног пристанка младе породице, већ често присиле, изазване економском оскудицом, али често отвореним или прикривеним волунтаризмом родитељске породице, која на овај или онај начин избегава да се одрекне дела материјалних ресурса и преузме их ка породици оријентације своје деце. Долази до наглашавања геронтократског елемента, до прогеронтократске алокације породичних ресурса, Ради се о патријархалном настојању да одржи патрилокалност и спречи неолокалност, чак и када постоје такви материјални ресурси који би, коректном и одговорном алокацијом, омогућили почетну основу за еманципацију младе породице. Геронтократски елемент има за циљ бољу контролу млађе породице од стране старије, а посебно млађе супруге мајке. Родитељске породице, а пре свега мужевљеве, склоне су да, ради остварења својих традиционалних циљева (доминације, повећање симболичког капитала, социјалне промоцију у приватној сфери, остваривања сигурности под старост) да примењују макијавелистичке принципе. Спремне да манипулишу ресурсима које поседују, а пре свега су то материјални породични ресурси (стан, кућа), који добијају за релативном значају у друштву које је опустошено. Релативан значај ових ресурса сигурно надилази њихову апсолутну вредност, како тржишну тако и употребну. Родитељска

породица је у ситуацији да поседује ретке ресурсе, и врло склона да њима манипулише у друштву које своје глобалне ресурсе не усмерава на бригу о старима, а са друге стране, породица остаје незамењив, једини ресурс којим може да се располаже. Млада породица, тј. млада супруга-мајка преузима на себе функцију бриге о старим родитељима мужа и на тај начин врши стабилизацију глобалног система сумањујући ризик од старости и болести. Стратегија старих родитеља се огледа у настојању да на сваки начин остану у породичној заједници вертикалног типа, пре свега са својим сином, до своје смрти. Као илустрацију непоштовања адекватне друштвене свести о ризичности вертикално проширене породице, навешћемо примере из емисије која је емитована да државној телевизији.¹ Коментаришући домаћинство једног од успешних произвођача, репортерка, свесно или несвесно, подржава традиционалну хијерархију у породици, тако што не наводи прво његову породицу оријентације, супругу и децу, већ каже да "живи у домаћинству са оцем, мајком, женом и децом"! За следеће домаћинство, репортерка каже да "има све, само му недостаје млада, и то не једна, него три: јер, неожењена су три сина ..., а мајка сама производи сир, и потребна јој је помоћ у томе." На овим примерима јасно видимо да је врло слабо присутна свест о легитимности нуклеарне породице, о легитимности потребе младе особе да заснује нову породицу - породицу оријентације, већ се стимулишу и фаворизују они ризици и капитали које носи породично наслеђе, пре свега у оквирима агнатске линије сродства која се формира око језгра мушкарца-супруга.

Ретрадиционализација породичне форме доводи до ретрадиционализације вредносног система и активирања традиционалих ризика који урушавају положај жена. Ова појава ће у даљем тексту бити анализирана на подацима истраживања на узорку сеоских породица у Србији.

Економској структури одговара високи проценат проширених породичних домаћинстава која представљају производну јединицу, односно доминација патријархалне проширене породице са приватним породичним поседом у којој се власт и моћ најстаријег мушког члана уздиже изнад породичне групе (Кораћ М., 1991: 40). Пођимо од једноставне потребе повећања радне снаге - економске потребе, онда су се у кућу могла примати не само ожењена браћа и синови, већ и шири сродници, зетови, нарочито. То, међутим, није случај у породицама из узорка, осим када није рођен мушки наследник у породици. Углавном су све породице ограничене на сроднике по мушкој линији што условљава живот жене у патрилинеарном браку, пошто су патрилинеарни сродници заступљени у 99.4% породица из узорка. Матрилинеарни сродници су заступљени у оним породицама које нису имале "мушку децу" и које су "имале среће да зет пристане да дође у женину кућу", мада се и тада сродство рачуна по мушкој линији и имање се преноси на зета, а не на ћерку. Само је у једном случају на Расинском округу забележено да се сродство у породици рачунало матрилинеарно, односно да је зет узео презиме по жениној линији, славу и кумство.

Систем наслеђивања - стицања власништва

О власничким односима у српској сеоској породици и о наследном праву, говоре следећи подаци: на постављена питања: "Какви су обичаји о наследству имовине и куће?" и "Ко је власник куће и имања?" добијени су следећи подаци: жене

¹ Ради се о емисији Знање-имање, које је емитована на Другом каналу државне телевизије 05.09.2004., на тему традиционалног такмичења у прављењу сира - сиријада (села са планине Златар, код града Нова Варош, Западна Србија).

немају право на наслеђивање, будући да је реч о изразито патрилинеарном обрасцу успостављања и одржавања својинских односа, пошто у 97.4% породица из узорка имовину и кућу наслеђује син или синови, брат или браћа па чак пре зет него ћерка ("Зет, све његово иако је туђ. Нисмо дали ћерке но зету. Неће да дође ако му не потпишемо имовину и кућу" (Нишки округ). Изјаве испитаница најбоље илуструју систем наслеђивања у савременој сеоској српској породици: "Наслеђује син ... мушко ... Искључиво мушко; мушко наслеђује" - били су најчешћи одговори испитаница на подручјима Централне Србије. "Син наслеђује, све сам пренела њему кад су ми родитељи умрли, срамота на мене а мушко ту ..." (Шумадијски округ); "Син наслеђује а женско да се помогне кад се уда и то му је ... оно је туђа кућа ... ћеркама шта се да ..." (Шабачки и Београдски регион); "Мушко наслеђује ... тежи се мушком детету; ми имамо ћерке, угасиће нам се огњиште, ми то знамо, нек' иду у град. Женска деца не могу да воде домаћинство у селу ... " (Шумадијски регион, Кнић); "Дао мој муж сину све. Ми смо сад код њега, може да нас истера ..."; "Женско оде ако му даш оно си оде, кој' луд да да другоме ... Код нас је женско туђе, оно иде из куће ... Ћерка је добра ал' је туђа кућа; коме да дамо ... да узмемо из наше куће и носимо у туђу ... " (Нишки округ, Мачвански округ, шабачко подручје; Расински, варваринско подручје). Обичајно право налаже и толико иде далеко да се сматра да је грех да сестра узме брату имовину: "Сестре се одрекле у корист брата. Сматра се да је грех узети брату земљу и да ће се то одразити несрећом на потомство; родиће се ненормална деца ..." (Расински округ, крушевачко подручје); "Раније је било укор у селу да сестра узме брату земљу ..."; "Ћерке после смрти родитеља траже део земље или бар једну њиву, браћа се љуте и не разговарају са њима више до смрти ако узну земљу ... " (Шумадијски округ; Расински округ); "Женско не узима; ко узме он се завади с братом ..." (подручје Града Београда, Сланци); "Нисмо сестра и ја узеле имовину. Браћа се љуте и није лепо да му се узме. После не може сестра да дође код брата. Тако једна из села узела, брат је умро и није дозволио сестри да дође на сахрану ... " (Шумадијски округ, Борач).

Изразит патрилинеарни образац својинских односа у српској сеоској породици још више долази до изражаја у власничким односима над имовином и кућом, који потврђују снажну поларизацију права полова. Наиме, на основу изјава испитаница и њихових домаћина, утврђено је да је чак у 89,5% случајева син, отац, свекар, муж, зет - мушкарац власник имања и куће. "Мушко наслеђује све ... сину остаје све што је у дворишту и имање", најчешће су изјаве испитаница. Жене су свесне неправде која им се чини, али су немоћне да било шта промене: "У случају живог мужа жена никад није наследник. Радиш целог живота и на крају немаш ништа. Као стока. Само да поједеш и попијеш и то само док можеш да радиш" (Изјаве жена из свих округа у узорку). Правила о преносу имовине која погодују женском детету јављају се само у случају не рађања сина, немања мушког детета. Женска деца су власници само у оним породицама где живе саме жене: самохрана мајка са женском децом, сама жена без деце и без мужа, неудата ћерка. То јасно указује на потпуну подређеност и субмисивност жене у савременој српској породици. Патрилинеарни систем наслеђивања и власништва у српској сеоској породици доприноси поларизацији права између жена и мушкараца а тиме и различитог положаја жене и положаја мушкараца. Наиме, на истраживаном простору у сеоским породицама централне Србије по правилу се живи заједно са патрилинеарним сродницима у 99% случајева, што јасно показује да на овом подручју преовлађује принцип сениората (Митерауер М., 2001: 149), по којем најстарији мушкарац у домаћинству њиме и управља. Међутим, када је старост жене у питању такав систем предности није присутан. Услед строго патрилинеарно уређене културе, као што је српско друштво, није могуће да жена дође на чело породице. Овде је жена напрестано у подређеном

положају, зависна најпре од оца, потом од супруга и на крају од сина, који после смрти оца преузима управљање имовином и кућом. Тако је жена целог живота подређена: најпре оцу, па мужу, па сину. Отуда је разумљиво када испитаница на следећи начин вербализује свој положај: "Жена сељанка је као кобила, нико је не третира ни за шта. Док је здрава тегљи а кад падне нико је не види ... свака из града је нечим заштићена, боловањем, пензијом ... Нарочито је тежак положај удовице ..." (Шумадијски округ, Борач).

Признавање очинства над ванбрачном децом

У свим окрузима се на ванбрачну децу гледа са понижењем, због **ниског прихватања очинства над ванбрачном децом**. На Расинском округу је чак у 80,5%, Мачванском у 80,4%, Нишком 80%, у Шумадијском и на подручју Града Београда по 73%, док на Златиборском 70,7% однос према ванбрачној деци "катастрофалан"; "на то се гледа ужасно, увек негативно и подозриво"; "обележена су та деца, увек остају жигосана"; "беле вране"; "копиле за копиљака; оно копиле, а она копиљара"; "прича се, осуђује се, оговара се, исмејава се"; "родитељи се одричу од те деце, чувају их баба и деда; одбацују их друга деца"; "са презрењем се на њих гледа, укућани не воле ту децу"; "то нису вољена деца, нико то не одобрава"; "то нису као остала деца"; "обележено, али са саосећањем, сажалењем"; "зову их копилики, смеју се; одвратни су само према мајци и детету, а он се и не спомиње ...". Забележене су и изјаве: "Овде такве бруке нема, `фала богу". Дакле, ограничавање на сроднике по мушкој линији нема економског смисла, већ му је потребно културолошко објашњење, које подразумева традиционализам и принцип патрилинеарности и његову заснованост на култу, као и последице по својинско право.

Систем сина-јединца-наследника

Поред предности по полу и по годинама, широко је и генерално распрострањено структурално обележје предности мушкараца над женама, као и старијег брата над млађим. Ово може ићи дотле да понекад или често одрасла сестра мора да слуша брата који је још дете: на подручју Шумадијског округа чак 64,5%, на Нишком 53,5% , а на Мачванском у 48% породица изјављује се да млађи брат може да заповеда старијој сестри јер он боље зна јер је мушко, паметнији је, мушко је ..."; "мушко је, мора да му се устане и послуша, да не плаче, мушко не сме да плаче ..." "попусти му се, родитељи га бране"; "мушко је глава породице"; "јер они воле да буду старији, зна се ко је старији, мушко ...". Уколико ове податке упоредимо са подацима које је добила Вера Ерлих у три стотине југословенских села током 1937. године, према којима је заповедничка власт млађег брата према сестри била заступљена у три четвртине села од којих је у Србији била нешто мање од 75% (Erlich V., 1964.), јасно се види припадање савремене српске сеоске породице сасвим патријархалној групи.

Патрилинеарност је основни културни принцип у обликовању породичних и друштвених односа, на основу чега бивају разумљиве и друге, по породицу релевантне, појаве које се срећу у наведеној области, попут изузетног интереса везаног за наставак породице у мушкој линији, готово по сваку цену. Истраживање рађања и родитељства у савременој породици, на узорку породица са једним дететом и породица са троје деце у Крушевцу и околини (Расински округ) (Рајковић Љ., 2002), доказало је да је однос између полова у оквиру "одлучивања" о броју деце у породици и даље у свему ослоњен на патријархални систем односа, на патернализам у

породици, који условљава висок степен експлоатације женских потенцијала у свим областима породичног живота и тежак положај жене. Од жене се очекује да рађа најпре мушку децу, услед фаворизовања мушког детета у односу на женско, које се врши кроз изражено настојање родитеља да се има син, како би се сачувала традиција и материјална добра остала неподељена. Још увек се само мушка деца сматрају као наставак породичне лозе и домаћег култа (славе). Женска деца не задовољавају циљ брака. Женска деца само привремено остају у кући па иду у своју, она су "туђа кућа". Отуда и постоји битна разлика између положаја женског и мушког детета у породици. Већ самим рођењем, мушко дете има привилегован положај у односу на женско а те привилегије се преносе и касније, кроз цели живот. Снажан патријархат одређеног типа присутан је у савременој породици на крушевачком подручју, због чега опште колективне норме о броју и полу деце у породици (пренете доминацијом мушкараца) утичу на одлучивање о рађању и на формирање одређених типова родитељства и репродукционих образаца, а мали је значај персоналних односа. На тој основи формиран је **систем сина јединца наследника**, као основни репродукциони образац савремене српске сеоске породице. Жена је безусловно покорна мужу у родитељству, пошто он одлучује о величини породичног фертилитета. Уколико су претходно рођене две девојчице, жена је принуђена од стране мужа да настави са рађањем, како би испунила мужевљево и свекрову вољу за рођењем сина. Анализа података о мотивисаности жене и мушкарца за рођење једног и за рођење троје деце показала је немотивисаност жене или њену потпуну отуђеност у погледу ствова о мотивима који су је покренули да роди једно дете или троје деце. Најраширенији мотив за родитељство јесте инструментални мотив, који је само условно узет као мотив, а у ствари, према речима испитаница: "То и нису мотиви, већ је испуњавање мужевљевих жеља ... да му родим сина ... ". Притисак на жену да и трећи пут роди дете или да остане на једном, јер је мушко, најчешће је долазио од мужа, свекра и осталих рођака. Између типа насеља и постојања присиле над женом да роди треће дете постоји веза. Метод присиле као не-мотив рођења чешће је заступљен у сеоским него у градским породицама. Жеља за рођењем сина јесте најјачи разлог што је дошло до треће трудноће у сеоским породицама са троје деце, која је у њима чак у 85% случајева била водећи мотив за догађање треће трудноће, у нади да ће "следећи пут бити син". Истовремено, родитељи једног детета из сеоских породица су се у 65% случајева задржали на једној трудноћи и рођењу једног детета само зато што се случајно претходно родио син. Дакле, по рођењу жељеног сина репродукција се обуставља, пошто међу последњом децом које жене рађају преовлађују дечаци. Давање изразите предности рађању синова довело је до необично неуравнотеженог односа међу половима у сеоским породицама у корист мушкараца, чиме се може објаснити велики број неожењених момака старости изнад тридесетпет година у селима централне Србије, због чега се гасе огњишта угледних домаћина. До сличних резултата је дошао и Richard Wagner, проучавајући перспективе опадања фертилитета у Србији на примеру Орашца, понудивши објашњење на преовлађујућој мушкој идеологији, која не долази толико до изражаја код жениних првих, већ много више код последњих трудноћа. "Најчешће је управо жеља за сином оно што подстиче породичну репродукцију у Србији. По рођењу жељеног сина, репродукција се обуставља ..." (Wagner R., 1992).

Слављење Крсне славе

Скоро се намеће питање: како објаснити давање изразите предности рађању синова у савременој српској породици? То се може објаснити патрилинеарношћу, која подразумева и култ предака. Објашњење ове појаве може бити засновано на

результатима истраживања Карла Касера у публикацији о историјском прегледу породичних односа у Југоисточној Европи ("балканска породица"), који анализира патрилинеарну свест о заједничком пореклу и који види њену заснованост у култу предака, као и да "прослава заштитника дома (славе) може послужити као индикатор за праћење његових трагова" и да су сви битни елементи празника заштитника дома истовремено и елементи сећања на мртве и да се то сећање на мртве односи на претке по мушкој линији, као и да се преноси по мушкој линији из генерације у генерацију. Најјачи елемент који повезује празник заштитника дома са слављењем сећања на мртве јесте традиционално јело за мртве у православној цркви, припремљено од куване пшенице са шећером, орасима и бадемима. Повезивање култа предака и култа светаца у прослави заштитника дома изразито је значајно за развој породице (Казер К., 1993). Марија Тодорова на основу својих проучавања култа предака и патријархалности на Балкану (нарочито области на западу Бугарске које се граниче са централном српском облашћу) у потпуности се слаже са Касеровим виђењем функције култа предака у репродукцији постојећих друштвених односа, наглашавајући да су: "патријархат и патрилинеарност били доминантни у читавој овој области, и нису се ограничавали на домаћинства сачињена од више породица, већ су карактерисали и малу, ужу породицу". Као битни условљавајући фактор који има конститутивну функцију у процесу формирања породице треба убројати принцип патрилинеарности, у његовом изражајном облику, специфичном за балкански простор. Специфичност овакве патрилинеарности ауторка види у тесној вези с религиозним традицијама, која свој одраз налази у слављењу заштитника дома (славе), које се преноси са оца на сина (Тодорова М., 1999: 126). Отуда је разумљиво макевијалистичко настојање да се дође до мушког наследника.

Закључак: преживљавање уз дискриминацију жена

Ретрадиционализација породичне форме, и њена урбана инфилтрација, има амбивалентне последице на постсоцијалистичко друштво.

Са једне стране, доноси предности за преживљавање: постсоцијалистички период је обележен јачањем системских ризика и опадањем количине капитала на свим нивоима. Овај критичан недостатак материјалних ресурса компензован је деловањем традиционалног обрасца солидарности, који се огледа у поновном активирању сложених традиционалних породичних домаћинстава, који делује као социјални капитал. Решавање социјалних тешкоћа и проблема трансформације је, са глобалног нивоа, потиснуто на ниже друштвене нивое, пре свега на ниво породичних домаћинстава. Нукларна породица изгледа није адекватан облик за овако појачану друштвену одговорност приватне сфере, и породица се усложнила, а и тек тако сложена постала адекватан социјални капитал, које се користи за преживљавање.

Са друге стране, доноси и неке социјалне ризике. У облику историјски превазиђене породичне форме, јављајући се после социјалних и демографских транзиционих процеса, у себи садржи нову структуру, са парцијалним нуклеарним језгром. И даље, постала је ризик за модеран развој индивидуализованих модерних улога у породици и друштву, интима, и аутономије. Дакако, она је, као пре-индустријска и рурална, и у потпуном нескладу са индустријским и урбаним карактером јавне сфере модерних друштава Србије и Бугарске. Ови негативни ефекти се превасходно ефектурају као дискриминација жена посредством патријархалног традиционализма.

Анализа начина остварења патрилинеарног традиционализма у српској и бугарској породици, показује да се он у српској и бугарској породици остварује се патријархалним системом односа између полова у породици, доминацијом

патријархалне проширене породице са приватним породичним поседом, са патрилинеарним обрасцем сродничких и својинских односа и изузетним интересовањем за наставак породице у мушкој линији - системом сина јединца наследника, као основним репродукционим обрасцем. Патрилинеарну свест о заједничком пореклу заснована је у култу предака, који се повезује са култом светаца у прослави славе. Функција култа предака је у репродукцији постојећих друштвених односа: патријархата и патрилинеарности, који су били доминантни у читавој овој области (централној Србији и на западу Бугарске), и нису се ограничавали на домаћинства сачињена од више породица, већ су карактерисали и малу, ужу породицу.

У савременој сеоској породици у централној Србији је присутна патрилинеарна патријархалност, тј. окренутост мушким потомцима – патријархат је у сенци жеља за мушким потомством и продужењем лозе, тј. потомак је у првом плану. Дакле, примарност јуниорства у патријархату, а не сениорства, што даје специфичност патријархата на овим просторима Балкана.

Литература

Литературу видети на страни 99